

Галоян А.Л.

викладач кафедри загальної теорії і права
Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ДАВНЬОВІРМЕНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

Відтворення системи права Давньовірменської держави викликає значні труднощі для сьогодення, адже велика кількість правових джерел були втрачені через війни та інші причини. Крім того, вірменський народ переживав часті завоювання з боку інших народів, які приходили на ці землі з наміром запровадити своє право. Окремої уваги заслуговує те, що Вірменія протягом тривалого часу перебувала в складі Візантії, правова культура якої збагатила вірменську правову систему. Попри ці фактори слід зазначити, що система права Вірменії була самобутньою, а її правова традиція, підсилена високим рівнем духовності вірменського народу, була до XIII ст. однією з найбільш розвинених у світі.

Формування Вірменської держави у II ст. до н.е. супроводжувалось утворенням незалежної правової системи, основою якої було вірменське звичаєве право. Правовий звичай був основним джерелом вірменського права не тільки в епоху рабовласництва, але й в умовах Середньовіччя. Цьому сприяла роздробленість Вірменії, адже створювала умови для розвитку місцевих правових звичаїв – так зв. «партикулярного права». Нормами звичаєвого права регулювались більшість суспільних відносин і за династії Аршакидів (III–V ст.), і у період панування Персії (V–VII ст.), і при арабській владі (VII–IX ст.). Систему звичаєво-правових норм представленого періоду (III–IX ст.) прийнято називати «нахарарським правом». Хоча це право складалось із багатьох партикулярних місцевих підсистем, оскільки ранньофеодальна Вірменія становила конгломерат окремих володінь магнатських родів, проте ці підсистеми мали загальні, визнані усім суспільством правові інститути, які виразились у системі «нахарарського права». Воно визначало засади сеньйоральних і васальних відносин між верховною владою та привілейованими суспільними станами, закріплювало їх ієрархічну систему. Недотримання, невиконання чи порушення нахарарських звичаєво-правових норм часто приводило до збройних конфліктів і міжусобиць. Нахарарське право визнавало привілеї голови нахарарського роду (танутера) щодо інших членів цього роду. Воно регулювало відносини між нахарарами та підвладними їм селянами, а також іншими людьми, надаючи перевагу в правах саме нахарарам [1, с. 384–385]. Поза межами нахарарського права існувало також чимало звичаєво-правових норм, які регулювали різні сфери суспільних відносин, а особливо таких, що стосувались приватного права.

Крім звичаєвого права, джерелами права середньовічної Вірменії були: закони Мойсея і Талмуд, Сирійсько-римський законник, візантійські закони, Ассизи Антіохійські, нормативно-правові акти царів, міжнародні договори, канонічне право, Послання Нерсеса Благодатного, Статут Сиського собору 1243 р., судєбники Давида, Мхітара Гоша та Смбага Спарапета. Серед джерел середньовічного вірменського

права особливе місце посідало звичаєве право, адже до XII ст. у Вірменії не було збірників світських законів [2, с. 167].

Для історії держави і права Вірменії важливе значення мають писемні пам'ятки права, відображаючи в собі чинні в період раннього феодалізму норми права, у тому числі норми звичаєвого права, а саме лапідарні написи, історичні і етнографічні твори, збірки законів і кодекси (судебники).

Аналізуючи нормативно-правові акти вірменський царів, слід відзначити, що до нас не дійшли збірники законів, видані ними. Крім того, до цих пір не виявлені в оригіналі закони Аршакидів. Однак достовірно відомо, що ними видавались закони, котрі зберігалися в архівах. Так, за повідомленням історика V ст. Агафангела, цар Тіридат III видавав укази, накази, постанови. Слід відзначити, що до початку IV ст. закони та інші нормативно-правові акти вірменських царів видавались на вірменській мові. Можливо, що для письма використовувались ієрогліфи. З прийняттям християнства використання «язичницьких знаків», тобто ієрогліфів вважалося недопустимим, і в період IV ст., до винайдення нового алфавіту вірмени використовували «християнський», тобто сирийський або грецький алфавіт. Варто у цьому контексті згадати слова Агафангела про те, що після оголошення Християнства офіційною релігією цар Тіридат наказав, щоб дітей і особливо дітей жерців навчали грамоті в дусі нового віровчення [1, с. 384–385]. При цьому їх навчали сирийській і грецькій мовах, на яких були написані книги догми християнського віроучення. Прихід Християнства сприяв забуттю давньовірменської літератури, у цьому числі давніх законів й інших нормативно-правових актів, про існування яких свідчить Мовсес Хоренаци, зазначаючи, що розпорядження царів записувались і зберігались «в домах» [3, с. 4].

Тривале передання вірменських земель у складі Візантійської імперії зумовило рецепцію римо-візантійського права. Характерною особливістю цієї рецепції було те, що римське право було, на думку А. Сукіасяна, введено у Вірменії насильницьким шляхом. Римська влада і римське право були введені в Малу Вірменію ще в I ст. до н. е., коли ця вірменська територія була перетворена в римську провінцію. Надалі, починаючи з IV ст. н. е., воно поширилося і на ті вірменські території, які при розділі Вірменії між Персією і Візантією відійшли під владу останньої. У VI ст. імператор Юстиніан II (527–565), з метою повної асиміляції вірмен і ліквідації вірменського права, видав ряд декретів («Новели» і «Едикт») про поширення римського права («Корпус юрис Цивіліс») на вірменських землях.

Однак давньоримське рабовласницьке право не стало визначальним у вірменському праві ні в Західній Вірменії, ні, тим більше, у Східній, яка перебувала під владою персів, а потім арабів. Це пояснюється тим, що римське рабовласницьке право не відповідало суспільним відносинам Вірменії, де рабовласництво мало свої корінні відмінності і де рано стали складатися феодальні відносини. Про це свідчить майже повна відсутність давньоримських термінів у вірменській мові, в якому, проте, рясніють греко-візантійські юридичні поняття.

Що ж до греко-візантійського феодального права, то воно, проникнувши до Вірменії при Багратидах, було рецептоване і стало певною мірою джерелом вірменського права. Зокрема, було запозичене законодавство імператорів Ісаврійської династії (717–867 рр.) [1, с. 169–170].

Найбільш виразним прикладом рецепції римсько-візантійського права

у Вірменії був Сирійсько-римський законник. Дата його укладення невідома, але більшість вчених схилиються до думки, що це було до кодифікації Юстиніана, тобто до VI ст. Поширився не тільки у Візантії, але й у сусідніх східних державах – Вірменії, Сирії та ін. Спочатку книга була перекладена з грецької мови на сирійську, а згодом на арабську і вірменську. Внаслідок рецепції Сирійсько-римського законника в різних державах її доповнювали місцевими звичаями та коригували. У сьогоденні відомо 10 рукописів цього документу, складених сирійською мовою, а також близько 60 рукописів на вірменській мові [4, с. 74].

У зв'язку з прийняттям Християнства в IV ст. у Вірменії розпочалась рецепція староеврейського права. У IV–V ст. джерелом вірменського права склали Мойсееві закони, рецепція яких почалася, коли з грецької і сирійської мов були переведені на вірменську мову Старий і Новий заповіді. Вірменська ієрархія, запозичуючи іноземне законодавство, відкинула розвинену систему «язичницького» римського права і звернула свою увагу на Мойсееві закони, вважаючи їх «божественними», тому що, вони виникли на Батьківщині Сина Господнього, і тому найавторитетнішими серед норм права. Застосовуючи ці закони для регулювання суспільних (світських) відносин, вірменська церква давала їм свою релігійну санкцію, зміцнюючи, тим самим, своє політичне та соціально-економічне панування. Як відомо, Мойсееві закони містять норми як шлюбно-сімейного, так і цивільного і кримінального права. Ці норми стали складовою частиною вірменського канонічного права.

Нагромадження широкого спектру нормативного матеріалу, який постійно коригувався потребами суспільства та вимогами держав, у складі який перебували вірменські землі, зумовило необхідність систематизації вірменського права. Як наслідок, формувались кодифікаційні проекти – так зв. судебники, з яких найбільш відомими були Судебник Давида, Судебник Мхітара Гоша і Судебник Смба́та Гундста́бля.

Судебник Давида Багішеці, сина Алавіка був укладений у першій половині XII ст. У ньому переважали норми канонічного права. Крім них, були й деякі інші норми – наприклад, порядок прийняття присяги в суді [2, с. 168–170].

Судебник М. Гоша був укладений наприкінці XII – на початку XIII ст. відомим вірменським теологом, правознавцем і казкарем Мхітаром Гошем. Він містив вступ (11 глав), церковні канони (124 статті) і світські закони (130 статей). Представлений збірник визначав правовий статус різних суспільних груп, посилював репресії щодо порушників феодального правопорядку, а також зміцнював правову охорону державної влади й авторитету церкви [5, с. 140].

Судебник М. Гоша став основним джерелом укладення Судебника Симбата Гундста́бля (Спарапета). Цей збірник був написаний відомим вірменським князем і полководцем Симбатом (1208–1276 рр.). Здебільшого він застосовувався на території Кілікійської Вірменії. На відміну від Судебник М. Гоша у Судебнику Симбата встановлювались жорстокі покарання за злочинні діяння [6].

Посилення суспільно-політичних позицій церкви зумовило процес формування вірменського канонічного права. Канонічні постанови, як джерела права, застосовувалися у Вірменії починаючи з IV ст. Спочатку ці постанови носили характер настанови та інструкцій релігійного змісту, але з часом норми, встановлені церковною владою, почали охоплювати також інші сфери суспільних відносин і,

таким чином, набули юридичне значення.

До нас дійшли численні соборні статuti, що містять близько двох тисяч канонів. Перша кодифікація норм канонічного права була проведена у 717–728 рр. і отримала назву «Книга Канонів», а також поступово доповнювалася новими статутами. Основу цього зібрання становили постанови Шахапіванського (443 р.), Двінських (554 р., 645 р., 719 р.), Маназкертського (726 р.), Партавського (768 р.) та ін. [7, с. XII].

Важливе місце у вірменському канонічному праві посідала канонічно-правова доктрина. Її яскравим прикладом є твір «Послання» католікоса Нерсеса Благодатного (1166–1173 рр.). «Послання» складається з двох основних частин, перша з них звернена до духовенства, а друга – світським людям [2, с. 171].

Ще одним важливим джерелом канонічного права Вірменії були канонічні постанови Сиського собору 1243 р Сиський собор 1243 р. став останнім правотворчим собором, тобто собором, який прийняв постанови нормативного характеру. Цей собор узаконив титул верховного патріарха – «католікоса всіх вірмен» – фактично застосовувався ще з X ст. Також було встановлено принцип згідно з яким, канони вступають в силу, коли вони видаються у вигляді кондака (послання) католікоса.

Література

1. Сикуюсян А.Г. Общественно-политический строй и право Армении в эпоху раннего феодализма (III–IX вв н.э.). – Ереван, 1963.
2. Сукиасян А. История Киликийского Армянского государства и права (XI–XIV вв.) / Алексей Сукиасян. – Ереван: Митк, 1969.
3. История Армении Моисея Хоренского / новый перевод Н.О. Емина. – Москва, 1893.
4. Kaufmann A. Neuedition / A. Kaufmann // G. Thur. Antike Rechtsgeschichte. – Wien, 2005.
5. Бойко І. Застосування Судебника М. Гоша на західноукраїнських землях / І. Бойко // Право України. – 2001. – № 12.
6. Кодекс законов Киликийской Армении 13 в. // <http://miasum.ru/gazeta/2008/08/06/59676>
7. Армянский Судебник Мхитара Гоша / перевод с древнеарм. А.А. Паповяна, ред. Б. М. Арутюняна. – Ереван, 1954.